DOI: 10.58242/millifolklor.1103072

KAZAK VE KIRGIZLARDA BAKŞILIĞIN YADİGÂRI TABİPLİK*

Medical Practice as Successor of Bakshis in Kazakhs and Kyrgyz

Doç. Dr. Mayramgül DIYKANBAY**
Dr. Öğr. Üyesi Moldir İLGİSHEVA***

ÖZ

Kazak ve Kırgızlarda bakşıların yadigârı olan tabipler varlıklarını devam ettirmek için İslam inanışına uygun şekil alarak kendilerini topluma kabul ettirmiş ve Şamanizm'in izlerini daha çok geleneksel yönüyle günümüze kadar taşımışlardır. Günümüzde kendilerini tabip olarak adlandıran bakşılar, ritüellerine başlarken yardımcı cinleriyle beraber Allah'tan medet umarlar. Bu durum İslam'ın etkisiyle Şamanik ritüellerin içeriğinin değiştiğinin göstergesidir. Çalışmanın amacı İslam dinini kabul etmelerine rağmen Kazak ve Kırgızların günümüzde de Şamanizm'in kalıntılarını yoğun olarak hayatlarında barındırdıklarını ortaya koymak ve bunun nedenlerini irdelemektir. Ayrıca bağımsızlık sonrası Kazakistan ve Kırgızistan'da popülerleşen ve günümüzde de devam eden tabipliği ve uyguladıkları pratikleri analiz etmektir. Kazak ve Kırgız tabiplerinin tabip olma şartları, ata kökeni, yardımcı cinleriyle ilişkisi, hastayı muayene etme yöntemleri ile seansları, araçları, toplumun tabiplere karşı tutumu, hastaların gidiş sebepleri, başvuranların memnuniyeti, bu çalışmanın odak konusudur. Çalışma günümüzde tabipliği meslek edinen Kazak ve Kırgız tabipleri ve onlara başvuran kişiler örneği üzerinden hazırlanmıştır. Görüşme tekniğinin kullanıldığı bu çalışma, söz konusu bakşılar ve katılımcılar ile yüz yüze, daha az olmakla birlikte telefon aracılığıyla yürütülmüştür. Tıbbi yollarla sıkıntılarını gideremeyen veya geleneği tıbbi bilimlere tercih eden kişilere hizmet veren söz konusu tabiplerin en önemli görevleri hastalara musallat olan kötü cinleri kovarak iyileştirmek, insanlara sorunlarını çözmede yol göstermek ve gelecekten haber vermektir. Ritüel esnasında tabiplerin kullandıkları tedavi araçları hastalığa göre değişmekte ve genellikle bıçak, kamçı, çam ağacı, bozkırda yetişen bitkiler, kırk veya yedi taş, hayvanın aşık ve kürek kemikleridir. Tedavi seansının sayısı ve süresi hastanın durumuna ve hastalığın derecesine bağlıdır. Tabipliğin de atalarından miras kaldığına inanan tabipler, cinlerine ve onlarla iletişim kurma yeteneklerine içtenlikle inanırlar. Ele aldığımız her iki tabip de yardımcı cinlerini rüyalarında sık sık görürler ve onlardan aldığı talimat ve işaretler üzerine işlerini yürütürler. Tedavi esnasında İslami dualar okumayı da ihmal etmezler ve kendilerini dindar Müslüman olarak görürler. Ayrıca Kazak ve Kırgızlarda henüz uzman psikologdan yardım alma alışkanlığı olmadığından söz konusu tabipler aynı zamanda toplumun psikoloğa olan ihtiyacını da gidermektedirler. Sonuç itibariyle derdine derman arayan Kazak ve Kırgızlar kaderlerini bakşı/tabiplerin yardımıyla değiştirebileceklerine inanırlar. Buna çalışmada ele alınan tabiplere Kazak ve Kırgız toplumunun her kısmından eğitimli, eğitimsiz, genç, yaşlı, erkek, kadın demeden başvurması kanıttır. Dolayısıyla bakşılığın yadigârı olan tabiplik gibi geleneksel uygulamalar teknolojinin geliştiği modern dönem ve mekânlarda işlevlerini kaybetmeden günümüzde de canlı bir şekilde sürdürmekte ve yaşatmaktadırlar. Günümüz tabiplerine yönelik Kırgızistan ve Kazakistan devletlerinin herhangi bir baskısı söz konusu değildir, lakin destek de görmezler. Tabipler hem devlet hem de toplum tarafından geleneksel tedavi uzmanları olarak kabul edilirler. Çalışmanın yayımlanması için etik kurul raporu alınmıştır.

Anahtar Kelimeler
Kazak, Kırgız, bakşı, tabip, cin, melek.

ABSTRACT

Physicians are the successors of Bakshis among Kazakhs and Kyrgyz and they have made themselves accepted by the society under the influence of the Islamic belief to continue their existence. They have also carried the remnants of shamanism to the present day with its more traditional aspect. Bakshis, who call themselves physicians today, ask for help from God with their assistant jinns when they start their rituals. While this creates an Islamic effect on the remains of shamanism, it is an indication that it leads to a change in the content of shamanic rituals. The study aims to reveal that Kazakhs and Kyrgyz people still have the remnants of shamanism in their lives, despite accepting the religion of Islam and to clarify the reason for this. In addition, it is to analyze the practice of medicine, which became popular in Kazakhstan and Kyrgyzstan after independence and

* Geliş tarihi: 13 Nisan 2022 - Kabul tarihi: 3 Temmuz 2023
Dıykanbay, Mayramgül; İlgisheva, Moldir. "Kazak ve Kırgızlarda Bakşılığın Yadigârı Tabiplik" *Millî Folklor* 139 (Güz 2023): 157-167

** Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mayramgul@hotmail.com Türkiye/Erzurum, ORCİD: 0000-0002-4990-6386.
*** Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, molya_88_1@mail.ru Türkiye/Erzurum, ORCİD: 0000-0002-2317-7832.

continues today, and the practices of doctors. This study aims to reveal the shamanic beliefs that still exist among Kazakhs and Kyrgyz. The conditions of the Kazakh and Kyrgyz people to become a physician, their ancestral origin, their relationship with the assistant jinns, the methods and means of examining the patient, the attitude of the society towards the physicians, the reasons for the patients' departure, and the satisfaction of the applicants are the focal points of this study. The study was produced on the example of Kazakh and Kyrgyz physicians and the people who apply to them. This study, in which the interview method was used, was conducted face-to-face with the aforementioned glances and speech, and to a lesser extent, by telephone. The most important duties of these doctors, who serve people who cannot solve their problems by medical means or who prefer tradition to medical sciences, are to cure the evil demons that haunt the patients, to guide people in solving their problems about the future. The treatment tools that medical practice use during the ritual vary according to the disease; they generally use whips, pine trees, medicinal plants grown in the steppe, forty stones, and knucklebones. The number of treatment sessions depends on the extent of the disease. Physicians who believe that medicine is inherited from their ancestors, as in the case of gaze, sincerely believe in their demons and their ability to communicate with them. After the capture, both doctors often see their assistant genies in their dreams and after they are taken down, they execute them on instructions and signs. During the treatment, they do not neglect to read Islamic prayers, they see themselves as devout Muslims. In addition, Kazakh and Kyrgyz people do not have the habit of consulting a psychologist yet, so these physicians also meet society's need for a psychological counselling. As a result, Kazakhs and Kyrgyz, who consider the concepts of good and evil as destiny, believe that they can change their destiny with the help of physicians, as they used to do with the bakshis. This is evidenced by the fact that Kazakh and Kyrgyz society applied to all parts of the society, regardless of whether they were educated or uneducated, young or old, male or female. For this reason, traditional practices such as medicine, which is a heirloom of care, continue and keep alive today without losing their functions in the modern era and places where technology has developed. There is no pressure from the states of Kyrgyzstan and Kazakhstan towards today's doctors, but they do not receive support either. Ethics committee report was received for publication of the study.

Keywords
Kazakh, Kyrgyz, Bakshi, Physician, Jinn, Angel.

Giriş: Şaman ve Bakşı

Sibirya'da *şaman* karşılığında kullanılan yaygın kelime eski Türkçedeki *kam* (ham)'dır. *Oyun, bö, udagan, şaman, niuh, ket* vb. kelimeler de Sibirya'da yaygındır. Şaman, din adamı, büyücü, hekim, kâhin rolündedir. Şamanın bu mesleği seçmesi belli durumlarda gerçekleşir, özellikle kişiyi ruhsal sıkıntılara sürükleyen cinlerin bu meslekte etkili olduğu düşünülür. Şamanın şamanlık niteliği ortaya çıkmadan önce, ciddi bir sinir hastalığından mustariptir. Usta şaman, hastaya bakarak onun şaman olup olamayacağını söyler. L. Sternberg'e göre şamanlığı hiç kimse kendi iradesi ile seçemez, aksine şamanlık kaldırması zor bir yük olmasına rağmen aynı zamanda kaçınılmaz bir kaderdir. Aslında şamanların hayatı çok zorludur. Şaman olmak için, kişinin özel bir hastalığa yatkınlığı, aşırı duygusallığı, kendinden geçme nöbetlerine eğilimi, çeşitli halüsinasyonlara karşı duyarlılığı olması gerektir (1936:142). Tek kelimeyle müstakbel şaman histeriye maruz kalma özelliğine sahip olmalıdır. Toplumda olağanüstü nitelikleriyle öne çıkan bu tür insanlar arasında nevrotik, epileptikler de mevcuttur. Dünya genelinde, psikiyatrik hastalıkların kökeninin doğaüstü kabul edilmesi cinlerin birincil sebep olarak görülmesini de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple sadece cinlerle iletişim kurma yeteneğine değil, aynı zamanda onları çağırma, kendi içine aşılama, insanlar için gerekli eylemleri yapmaya teşvik etme gücüne de sahip olan kimseler şamanlığı meslek edinmişlerdir (Tokarev 1990:284). Görüldüğü gibi insanı hasta eden cini uzaklaştırmak için toplum tarafından psikiyatri hastaları şaman olarak seçilmişlerdir. Onların tabiatları cinlere yakın sanılmış ve hastalıkları iyileştirme güçlerinin de bundan geldiği kabul edilmiştir. Arkaik toplumlarda bu tür insanlara saygı duyulmasına, onların kült haline gelmesine yol açan şey, nevrotik insanların cinlere yakın olduğunun düşünülmesiydi (Zelenin 1936:362). Şamanların iyileştirme vb. ritüeller esnasında coşkuya kapılarak üç dünyayı (yeryüzü, gökyüzü ve

yeraltı) birleştirdiğine inanan topluluklar onların gizemli güçlere sahip olduğunu düşünmüşlerdir. Bu durum toplumların nazarında onların yerini sağlamlaştırmıştır.

Şamanizm'in birçok dinin tesiriyle Sibirya ve Orta Asya'da bugünkü görünümünü aldığı bilinmektedir. Kazak ve Kırgızlarda da şamanlık, mistisizm ve İslam anlayışının karışımıyla devam etmiştir. Bu topraklarda İslam dini kabul edilmesine rağmen Şamanizm günümüze kadar önemini yitirmemiştir. Şamana, Kazaklar 'baksı'; Kırgızlar "bakşı" derler (Reichl 2002:65). Bir zamanlar Budizm'i kabul eden Kırgızlar, Sibirya'daki Türk halklarının kullandığı "kam" sözcüğünün yerine Budistlerin edebî dili Sanskritçedeki gibi "bakşı" sözcüğünü kullanmışlardır (Kiyat 2022:29). V. V. Bartold da "bakşı" sözünü Sankritçe "biksu" sözüne bağlar ve ilk zamanlar bir Budha rahibinin ismi, sonradan falcı, emci, Şamanlara verilen bir isim olduğunu öne sürer (Bartold 1968:501). Dolayısıyla Budizm vasıtasıyla gelmiş yabancı bir kelime olan bakşı kavramı Yudahin'in sözlüğünde "mutatabbip, şaman, seans celse esnasında taşkınlık eden" (Yudahin 1998:81) şeklinde açıklanmıştır. Budist Moğollarda ise "öğretmen", "mürşit" manasını ifade eden bir unvan olarak kullanılmaktadır. Ancak söz konusu şahıslara Kazak ve Kırgızlar arasında emçi, domçu, comokçu (destancı), körümcü (falcı), sınçı gibi terimler de kullanılır ve bunların hepsi birbiri ile ilişkilidir. Çünkü onlar aynı zamanda sağaltma (dem saluu) işlerini de yapan halk hekimleridir (Kayıpov 2009:107; Pembeci 2018:229). Kazakların ilk bakşısı, Dede Korkut'tur; Kırgızların ise Manas destanının anlatıcılarıdır. Kırgızistan'da son zamanlara kadar Manasçılar bakşı, üfürükçü olarak da görev yapmışlardır. Muhtar Avezov, Manasçı Keldibek hakkında: *"Keldibek destan anlatırken, oturduğu çadır sallanırdı, sesinden fırtına kopardı. Ovada aniden fırtına yükselip, at toynaklarının sesi duyulurdu."* (Avezov 1985:43-46; Orınbekov 2002:28-29) der. Kırgızlar arasında Manasçıların emçi-domçuluk yeteneğine sahip olduğu düşünülür ve destan söyleme zamanları dışında halk hekimliği yaptıkları bilinir. Bilhassa hamile kadınların doğurması, kısır kadınların hamile kalması gibi özel durumların yanı sıra hasta insan veya hayvanların sağaltımını destan söyleyerek gerçekleştirdikleri bilinir (Çeribaş 2012:75; 2014:79). Fergana Vadisi'nin bazı bölgelerinde de destancı bakşılara, duacı, sağaltıcı denilir (Baydemir 2016:543). Bu, bakşıların hem hastaları tedavi ettiğini hem de ozan, destan anlatıcı görevini üstlendiklerini gösterir. Bakşılar da şamanlar gibi halkın hayatında, medeniyetinde, düşüncesinde, iç dünyasında, birbirleriyle olan ilişkisinde, doğayı, dünyayı tanımasında önemli rol oynamışlardır. Ayrıca onlar yıldızlar aracılığıyla yıl hesabı yapan dönemin aydınlarıydı. Lakin şaman ile bakşı arasında ince bir ayırım vardır: Şaman bir din adamıdır. Bakşı ise her ne kadar kendisini İslam dinine bağlı gösterse, seanslarında İslami duaları kullansa da tam anlamıyla bir din adamı değildir. Ayrıca bakşının ozanlık yönü varken, şamanda öyle bir şey söz konusu değildir. F. V. Poyarkov, şamanların özelliklerini şu şekilde verir: "Cinlere tamamen hâkim olan kişilere şaman denir. Şaman gerekli ve uygun gördüğünde cinlerini çağırabilir." (1894:95). Aynı durum Kazak ve Kırgız bakşıları için de geçerlidir. Onlar da şamanlar gibi yardımcı cinlere sahiptirler. Kırgız bakşıları "ak bakşı" ve "kara bakşı" olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kuzey Kırgızlarına göre kara bakşılar, ak bakşıya göre daha güçlüdür. Ak bakşı ile kara bakşılar çeşitli manipülasyonlar yoluyla kötü cini hasta insanın vücudundan çıkarabilirler. Ancak kara bakşılar, sadece hastanın vücudundan kötü ruhları çıkarmakla kalmaz, isterse onları diğer insanlara da gönderebilirler (Bayaliyeva 1972:122). Bu şekilde sınıflandırma sonradan ortaya çıkmıştır, bu durum şamanlığın değişim, dönüşüm geçirdiğinin bir göstergesidir. Sonuç itibariyle Kazak ve Kırgız bakşılık geleneğinin bütün Türk boylarında olduğu gibi çoğunlukla Şamanlık müessesesi üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın amacı İslam dinini kabul etmelerine rağmen Kazak ve Kırgızların günümüzde de Şamanizm'in kalıntılarını yoğun olarak hayatlarında barındırdıklarını ortaya koymak ve bunun nedenlerini irdelemektir. Ayrıca bağımsızlık sonrası Kazakistan ve Kırgızistan'da popülerleşen ve günümüzde de devam eden tabipliği ve uyguladıkları pratikleri analiz etmektir. Bu bağlamda Kazak ve Kırgızların yaşamında önemli yere sahip olan "şaman"ın "bakşı"ya, bakşı'nın "tabip"e dönüşüm sürecinden yola çıkarak bugünkü durumunu tespit etmek ve teknolojinin geliştiği XXI. yüzyılda toplumun bakşı/tabiplere olan yaklaşımını da gözler önüne sermektir. Kazak ve Kırgız tabiplerinin tabip olma şartları, ata kökeni, yardımcı cinleriyle ilişkisi, hastayı muayene etme yöntemleri ile seansları, araçları, toplumun tabiplere karşı tutumu, hastaların gidiş sebepleri, başvuranların memnuniyeti, bu çalışmanın odak konusudur. Çalışma günümüzde tabipliği meslek edinen Kazak ve Kırgız tabipleri ve onlara başvuran kişiler örneği üzerinden hazırlanmıştır. Görüşme tekniğinin kullanıldığı bu çalışma, söz konusu bakşılar ve katılımcılar ile yüz yüze, daha az olmakla birlikte telefon aracılığıyla yürütülmüştür. Kazakistan ve Kırgızistan'ın bakşı/tabipleriyle ilgili yapılmış çalışmaların hemen hemen hepsinde güney bölgesi esas alınarak yapılmıştır. Bu çalışmada Kazakistan'ın doğu ve Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinde yaşayan bakşı/tabipler ve onlara başvuran kişiler üzerinde durulmuştur. Bu zamana kadar yaşayan bakşı/tabipler ile ilgili makale boyutunda çalışma yapılmadığından bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Kazak ve Kırgızlarda Bakşılık

Kazak ve Kırgız bakşıları, bakşılık yeteneklerinin atalarından geçtiğini belirtirler ve çoğu zaman onlar sinir hastalıklarına yatkın insanlardır. F. V. Poyarkov, Kazak ve Kırgız bakşılarının da cinleri atalardan bir sonraki kuşağa miras yoluyla aktarıldığını, hatta bazı aile üyelerinin uzun süre kendi kabilelerinin bakşıları olduğunu, bakşının ölümünden sonra, cinlerinin üç yıl boyunca onu beklediği ve ardından varislerinden birine geçtiğini belirtir (1894:98). Örneğin, Kazak bakşısı Süyümbay'ın dedesi, ninesi, babası ve annesi bakşıydılar (Bayaliyeva 1972:128). Yukarıda verilen bilgileri P. Komarov da desteklemektedir. Ona göre cinleri çağırma ve yönetme yeteneği miras yoluyla bir zanaat olarak yaşam boyu veya belirli bir süre için verilir. Bakşı Adaybay'ı cinler sadece 12 yıllığına seçmiş ve sonra onu terk etmişlerdir. Bu nedenle Adaybay, bakşılık yeteneğini kaybederek deve yetiştiricisi olmuştur (1905:150). Bakşılık yeteneğinin miras olarak aktarılması, Kazak ve Kırgız bakşılarının yaygın bir özelliğidir.

Kazak ve Kırgızlarda bakşılık, mesleğine giriş şamanlığa girişle müşterektir. Cinler bakşı olacak kişiyi ruhsal sıkıntılarının olduğu zamanlarda seçerler. Bakşı adayı ağır hastalanır, kötü rüyalar görür. Sonra cinlerin kendisini bakşı olmaya zorladıklarını, kabul etmezse felç etmekle, ölümle tehdit ettiğini iddia eder (Rıbakov 1897:24; Kastane 1913:112). Kırgız bakşı, Şıgayoğlu Borbu nasıl bakşı olduğu ve cinlerle ilişkisini 1929 yılında Ibıray Abdıramanov'a verdiği bilgilerde teferruatlı bir şekilde anlatmıştır. O, yedi yaşındayken gözlerine bir şeyler göründüğünü, sonra epilepsi hastalığına yakalandığını, her cuma gecesi sineklerin atlı, ellerinde kılıçla gelerek bizim yolumuzdan git, yoksa felç olursun, yaptıklarımız sana deva olur dediklerini anlatmıştır. 19. yüzyılın sonlarında yaşayan Kazak bakşıları Sagınbay, Mergentay, Tomo ve Taştan da şamanlar gibi çocukluktan beri çeşitli nöropsikiyatrik hastalıklardan mustariptirler (Bayaliyeva 1972:136; Baycigitov 1985:131).

Kazak ve Kırgız bakşıları tedavi sırasında en çok kamçı ve bıçak kullanırlar, cinlerini müzik aleti kopuz, dombıra yardımıyla çağırırlar (Divayev 1899:2). Onların ritüelleri kamçıyla hastayı dövme, yüksek sesle cinini çağırma, cin ile diyaloga girme, kızgın demiri yalama ya da ısırma, hastanın etrafında dönerek koşma, tavşan veya tavuğun kafasını

kopararak kan çıkarma, hastanın kafasına kan sıçratma vb. şekillerde gerçekleşir. Bakşı, ritüeli sonunda ağzından köpük akıtarak bayılır. Biraz zaman geçince kendine gelir, yardımcı cinlerinden aldığı bilgiyi insanlara aktarır ve cinlerin istediklerini derhal yerine getirmelerini emreder (Orınbekov 2002:31-32). Kazak ve Kırgızların inanışına göre hastanın vücuduna kök salmış olan cinler ancak şamanik tedaviyle kovulabilir. Cinin zarar verdiği insan sadece hastalanmakla kalmaz; deli olma ihtimali çok yüksektir. Bundan dolayı Kazak ve Kırgızlar psikolojik sorunu olan insanlara "cindi" (deli) derler (Abduldayev ve İsayev 1969:210; Canuzaqov 2008:546).

F. V. Poyarkov, Kazak ve Kırgız bakşılarının ruh hastası insanları tedavi ederken, hastayı ele geçiren cinleri kendisine bağladığını kaydeder (1891:96). Onlar hastayı ancak kendi cinleri hastanın cininden daha güçlüyse iyileştirebilirler. Hastanın vücudundan cinlerin atılmasına dayanan şamanik tedavinin ana yöntemi ve en önemli anı, bakşının yardımcı cinlerini çağırmasıdır. Bakşı onların yardımıyla insanı hasta eden kötü cinle savaşır. Cin, Kazak ve Kırgızların inanışlarında bakşı transa geçtiğinde ona yardım eden olağanüstü güçtür (Baycigitov 1985:125). Görüldüğü gibi animist bir düşünce sonucu ortaya çıkan cin, insanlara sadece zarar vermez, aynı zamanda insanları çeşitli hastalıklardan kurtaracak bir güç olarak da görülür. Cinlerin bakşılara verdiği hizmetler çeşitlidir. Kimi danışman, kimi yardımcı görevini üstlenir. Kazak ve Kırgız bakşıları cinlerine ve onlarla iletişim kurma yeteneklerine içtenlikle inanırlar. Bakşı ritüelde bulunanlara cinlerinin toplandığını söyleyip oturduğu yerden kalkar; sanki hastanın vücuduna yerleşmiş olan cinlerle bir savaş başlatmaya hazırlanıyormuş gibi hâller sergileyerek gerçek bir mücadeleye girdiğini göstermeye çalışır, cinlerine tavsiyelerde bulunur, onları teşvik eder, çeşitli hareketler yapar. Sonra demir bir dirgen alarak baş cinin oturduğuna inanılan hastanın kafasına vurur, dirgeni alevlenen ateşe yaklaştırarak içinde cin yanıyormuş gibi yapar. Kendinden geçen bakşının sarsıcı hareketleri ve tutarsız çığlıkları, onu başkası yönetiyormuş gibi gösterir. Bu nedenle, bakşının bir cinin veya Tanrı'nın ağzından konuştuğuna ve onların emrine uyduğuna inanılır. Orada bulunanlar da bakşıyla beraber seansa dâhil olmuş gibi izlenim bırakırlar. Her şey bittikten sonra ritüele şahit olanlar hastanın iyileşmesi için dua ederler (Bayaliyeva 1972:137-138).

Kazak ve Kırgızlarda bakşıların muhtelif hastalıkları tedavi etmeleri yaygın bir durumdur. Bunun güzel örneklerinden biri ünlü yazar Cengiz Aytmatov tarafından şöyle anlatılmıştır:

> Altı yaşındaydım. Babaannemin yanında yayladaydım. Bir gün dişim çok ağrımaya başladı, gece gündüz ağrıyordu. Çimenlerde yuvarlanarak ağlıyordum. Yaylada diş doktorunu nerede bulacaksın? Kimse bana yardım edemiyordu. Babaannem komşu yayladan tabip getirmesi için birini gönderdi. Üzerinde eski, çok tuhaf giysisi olan biri geldi. Hemen çadıra girdi ve çadırda kimse kalmasın dedi. Bir kandil yakıp önüme getirdi. Ağzını açıp kandile yaklaştır dedi ve üzerimi yorganla örttü. Karanlıkta kaldım. Adam benim anlamadığım bir dilden bağıra bağıra konuşuyor, tuhaf sesler çıkararak etrafımda dolaşıyordu. Ben onun bakşı olduğunu nereden bileyim? Belki bana kimse inanmayabilir, ama dişlerimin ağrısı geçmişti. Adam bir süre sonra yorganı açtı ve baksana şu solucanlara dedi. Baktım, gerçekten de saç gibi ince kımıl kımıl solucanları gördüm. Sonradan gittiğim her diş doktoruna "dişte solucan olur mu", diye sormuştum. Her seferinde "hayır" cevabını aldım. Ben hâlâ bu olayı çözmüş değilim (2009:411).

Bu hatırada tabip ve bakşı kavramları dikkat çeker. Budist Uygurlardan itibaren hekim, cerrah, kâtip, sihirbaz, üfürükçü (Köprülü 1989:146,147) sıfatlarıyla şamanlık geleneğinin kalıntılarını devam ettiren bakşılar bugün Kazakistan ve Kırgızistan'da hâlâ faaliyetlerine devam ettirmektedirler. Bakşılara Aytmatov'un ifade ettiği gibi tabip de denilmektedir.

Zira Şamanlar Timur döneminde nasıl baskıya uğradılarsa bakşılar da Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde yoğun baskılara maruz kalmışlardır. Mesela, Sovyetler Birliği döneminde cin sahibi oldukları gerekçesiyle bakşıların halk mezarlığına gömülmesine izin verilmemiştir (Tursınov 1993:210-221). Bu sebeple kendilerini bakşı, yerine tabip olarak isimlendirerek devletin baskısından kurtulmuş, büyü metinleri okuyup geleneksel tedavi yöntemlerini kullanarak hastaları iyileştirmeye devam etmişlerdir. Fal bakma ve işi rast gitmeyenlerin bahtını açma da onların diğer görevleri arasında yer almıştır. Onlar bakşıların yardımcıları olan cinlerden yardım almalarına rağmen bu varlıkların, İslamiyet'in de tesiriyle, melek olduklarını iddia ederler. Lakin kendilerini tabip olarak adlandıran bu şahsiyetlere halk "bakşı"; yardımcılarına "cin" demeye devam etmektedir.

Kazak ve Kırgız tabipleri (bakşılar) İslamiyet'e gönülden bağlı, namaz, oruç vb. şartlarını yerine getiren kişilerdir. Ritüellerini gelenek hâline gelen İslami duaları okuyarak başlar ve bitirirler. Seans esnasında "Alla-tu!" ya da "Alla-gu!" diyerek zikir eder, katılımcılar da "La illahe illallah!" diyerek eşlik ederler. Tabipler yardımcı cinleriyle beraber Müslüman peygamber ve velilerden de yardım isterler. Bu durum İslam'ın tabipler üzerindeki etkisini gösterir ve Orta Asya tabipliğinin doğasında olan bir özelliktir (Bayaliyeva 1972:144-145). Görüldüğü gibi bakşılık İslam dini ile kaynaşıp tabiplikle Kazak ve Kırgızların gelenek ve göreneği haline gelmiştir. Bu durumu Velihanov:

> Kazak ve Kırgızlar arasında Şamanizm, İslam inançlarıyla karışarak İslam denilen tek bir inancı meydana getirmiştir. Fakat onlar Muhammed'i bilmiyorlardı; Allah'a inanıyorlardı; aynı zamanda ata ruhlarına da inanıyorlardı; Müslüman evliyaların mezarlarını ziyaret ediyorlardı; bir şamana inanıyorlardı ve din hocalarına saygı duyuyorlardı. Ateşe tapıyorlardı ve şamanlar cinleriyle birlikte Müslüman meleklerini çağırarak Allah'ı övüyorlardı. Bu tür çelişkiler birbirine hiç karışmıyordu, Kazak ve Kırgızlar bütün bunlara aynı anda inanıyorlardı... Şamanizm bu karma inancın temelini oluşturuyordu (1961:470) diyerek özetler.

Velihanov'un belirttiği gibi Müslüman olan Kazak ve Kırgızlar başvurdukları tabiplerin Allah'ın emri ve cinlerinin yardımıyla kendilerini iyileştirdiklerine inanırlar. Dolayısıyla Kazak ve Kırgızlar eskiden olduğu gibi günümüzde de iyilik ve kötülüğü kader olarak görürler ve bu kaderi tabiplerin yardımıyla değiştirebileceklerine inanırlar.

2. Günümüzde Tabipler

Kazak ve Kırgız toplumunda bakşılıkta olduğu gibi tabipliğin de atadan miras kaldığına inanılır. Günümüzde Kazak ve Kırgızlarda hem erkekler hem de kadınlar tabip sıfatını kullanırlar. Fakat tabipler arasında kadınların sayısı çokluğuyla dikkat çeker. Söz konusu tabipler hem kırsal bölgelerde hem de şehirlerde halka hizmet ederler. Yaşayan Kazak ve Kırgız bakşıları Gülbarşın Argın ile Kanışbü Mamıtbekova kendilerini bir tabip olarak tanımlarlar. Hem Gülbarşın Argın'a hem de Kanışbü Mamıtbekova'ya tabiplik dedelerinden geçmiştir. Gülbarşın'ın dedesi Emsaq, zamanında Kazaklar arasında tanınmış bir tabiptir. Kanışbü'nün dedesi Mamıtbek de zamanında Kur'an-ı Kerim'den dualar okuyarak insanları iyileştiren biridir. Kanışbü Hanım tabip olmadan önce uzun süreli bir hastalığa maruz kalmıştır. Her ne kadar tedavi görse de iyileşemeyen Kanışbü Hanım bu süreçte sürekli aynı rüyayı görmüş, rüyasında cinleri ona tabipliği kabul edip hasta insanları tedavi etmese iyileşemeyeceğini ve çocuğunun öleceğini söylemişlerdir. Aynı rüya sürekli tekrarlanınca Kanışbü Hanım tabipliği kabul etmek zorunda kalmıştır. Gülbarşın'ın yardımcı cinleri dedesi ve aslandır, Kanışbü'nün yardımcı cini ise dedesi, aslan ve yılan şeklindeki varlıktır. Her iki tabip de rüyalarında yardımcı cinlerini sık sık görmekte ve onlardan aldığı talimat ve işaretler üzerine işlerini yürütmektedirler. Ayrıca tedavi esnasında İslami dualar okumaktadırlar. Kanışbü Hanım ritüel esnasında duaları kendisinin

seçmediğini, yardımcı cinleri tabibin ağzıyla yüksek sesle bağırarak hastaları tedavi ettiğini belirtmektedir. Gülbarşın ile Kanışbü kendilerini dindar Müslüman olarak görmekteler ve İslamiyet'in şartlarını eksiksiz yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Kırgız tabip Kanışbü Hanım Bişkek şehrinde kiraladığı ofiste insanları kabul ederek mesleğini devam ettirirken, Kazak tabibi Gülbarşın Hanım ise kırsal bölgede ikamet ettiğinden başvuranları gün içinde herhangi bir saatte evinde kabul etmektedir. Kanışbü'ye günümüzde alkol bağımlıları, çocuğu olmayanlar, şiddetli korku yaşayan çocuklar, psikolojik sorunu olanlar, epilepsi hastaları, şiddetli baş ağrısı olanlar, işi rast gitmeyenler, ailevi sorunları olanlar da başvururlar. Gülbarşın'a devamlı baş ağrısı şikâyeti olan, mide, bağırsak ve çeşitli deri hastalıkları olanlar gelirler. Tabip Gülbarşın modern tıptan çare bulamayan hastaların son başvurduğu yerin kendisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca Gülbarşın Hanım, tedavisinin erkeklere göre kadın ve çocuklarda daha etkili olduğu kanaatindedir. Bundan dolayı yardım isteyenlerin yüzde sekseni kadın ve çocuklardan oluşur. Ona Kazakistan'ın her yerinden derdine deva arayanlar gelir. Gülbarşın, yardımcı cinlerinin isteği üzerine hastalarıyla senede iki kere, bazen de dört kere Türkistan şehrinde bulunan Ahmet Yesevi, Arstanbap türbelerini tavaf etmektedir. Başvuranlar önceden Gülbarşın'a gelip derdine deva bulanlardan duydukları için gelmektedirler. Ayrıca tabip Hanımın reklamı yerel televizyon kanallarında verilmektedir. Kırgız tabip Kanışbü'ye ise her yaştan, her cinsten ve her türlü sosyal tabakadan insan başvurmaktadır. Kanışbü Hanımın ismini duyanlar onu ikamet ettikleri yerlere davet etmektedirler. Bazen hastalar tabip hanımla birlikte Kırgızistan'da bulunan kutsal mekânları ziyaret ederek dertlerine deva ararlar. Kanışbü çağın şartlarına uygun olarak başvuranlara uzaktan da hizmet vermekte. Onun anlattığına göre Kazakistan, Rusya ve İtalya'dan da yardım isteyenler olmuştur. Mesafeden dolayı gelemeyen hastaların gönderdikleri resimlerin üzerine dua okuyarak tedavi etmekte. Her iki tabip de hizmetleri için belirli bir ücret talep etmez, hastanın verdiği ücreti kabul ederler.

Gülbarşın ve Kanışbü, ritüel esnasında eski bakşılar gibi kopuz ve dombıra kullanmazlar. Tabiplerin tedavi araçları hastalığa göre değişir. Gülbarşın en çok bıçak, kamçı, atın iç yağı, çam ağacı yağı, tütsü, bozkırda yetişen bitkiler kullanır. Üzerinde nazar olan çocukları kurşun dökerek ve şekil alan kurşuna bakarak, Kur'an-ı Kerim'den dualar okuyarak iyileştirir. Tedavi seansının sayısı hastalığın derecesine bağlıdır ve genelde 1-5 seans aralığındadır. Kanışbü ise tedavisinde bıçak, kamçı, kırk taş, aşık ve kürek kemiklerini kullanır. İnsanın üzerindeki sıkıntıyı kollardaki ana damarlara bakarak anlayan tabip Kanışbü, kamçıyla hastanın üzerindeki cinleri kovar, kırk taşla ve aşık kemikleriyle fal bakar, gelecekten haber verir. İsterlerse kadınlara henüz doğmamış çocuklarının cinsiyetini söyler. Ayrıca Kanışbü Hanım insanın üzerindeki hastalığı kara tavuğa veya büyük baş hayvanlara göçürerek göçürme tedavisi uygular. Üzerine hastalık göçürülen tavuğu kesip kanını akıtır ve gömer, hayvanın etini ise yoksul birilerine bağışlatır. Günlük kabul edilen hasta sayısı 10-12 arasında değişiklik gösterir ve tedavi süresi genelde 7 seanstan oluşur.

Kanışbü ile Gülbarşın gibi günümüz tabiplerine yönelik Kırgızistan ve Kazakistan devletlerinin bir baskısı söz konusu değildir, lakin destek de görmezler. Söz konusu tabipler geleneksel tedavi uzmanları olarak kabul edilirler. Ayrıca Kazakistan ve Kırgızistan topraklarında halkın psikoloğa olan ihtiyacını tabipler karşılamaktadırlar. Günümüzde Kanışbü Hanım "*Uluslararası Parapsikoloji ve Gizli Bilimler Derneği, Uluslararası Geleneksel Tıp, Uluslararası Psikotronik 'Talisman' Araştırma Merkezi*" tarafından 12 Mayıs 1992 tarihinde aldığı K-5029 numaralı sertifikasıyla kiraladığı ofisinde hizmet vermektedir. Zira her ne kadar bakşılık/tabiplik kırsal kesim ile özdeşleşmiş olsa da Kırgızistan'da şehir hayatının da önemli bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Tabip Gülbarşın

ise herhangi bir sertifikaya sahip değildir. Tabip hanımların ikisi de evlidir. Kanışbü üç çocuk sahibidir (KK1). Gülbarşın ise beş çocuk annesidir (KK2).

Kazak ve Kırgızlarda günümüzde tabiplere müracaat etmek yaygındır. Her kesimden insanlar tıbbi yollarla sıkıntılarını gideremediğinde veya geleneği tıbbi bilimlere tercih ettiğinde tabiplere başvururlar. Bu coğrafyalarda yaşayan herkesin hayatı boyunca ya kendisinin ya da etrafından birinin muhakkak bir kez bir tabibe başvurduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple çalışmanın kapsamı dikkate alınarak tabiplere müracaat eden kişi sayısı sınırlanmıştır. Söz konusu tabiplerin verdiği bilgilere göre dertlerine çare bulanlar geri dönüş yaparak şiir, mektup vb. yollarla şükranlarını sunmuşlar ve önceden başvurmadıklarına pişman olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca çevrelerindeki insanlara tedavi gördükleri tabibin reklamını yapmışlardır. Örneğin hastalığına şifa bulan Roza Aşırova "Kanış'a" isimli şiiriyle Kanışbü'ye teşekkür etmiştir. Aralık 2009 tarihinde yayımlanan "Köy Hayatı" adlı yerel gazetesinde Kanışbü Hanımın tedavisi sonucu iyileşen birkaç kişinin memnuniyeti yayımlanmıştır (Tölönbayeva, Bakas uulu 2009:3).

Tabip Kanışbü'ye Mahabat Kencebek kızı iki kere: ilkinde hastalığından dolayı; ikincisinde fal baktırmak amaçla başvurmuştur. Mahabat ortaokuldayken ailesi yeni eve taşınır. Orada Mahabat bir anda anlaşılması zor bir hastalığa yakalanır. Geceleri gözüne bir şeyler görünür, kötü rüyalar görür, uyuyamaz. Çaresiz kalan ailesi Kanışbü Hanımı evlerine davet etmişlerdir. Kanışbü evde kandil yakarak dualar okuyup ritüel esnasında Mahabat'ın üzerine kamçıyla vurarak musallat olan cinleri kovmuştur. Mahabat'ın dediğine göre seans 3 gün boyunca her akşam devam etmiştir. Mahabat bu tedavi sonucu iyileştiğini anlatmıştır. Bu durum onun ikinci kez aynı tabibe başvurmasına neden olmuştur. Ailesinin ekonomik durumu iyi olmayan Mahabat üniversiteyi kazanıp kazanmayacağını öğrenmek için 2007 yılında tabip Kanışbü'ye bir daha gitmiştir. Fal bakarak geleceği gören Kanışbü, Mahabat'ın her zorluğa rağmen üniversiteyi kazanacağını ve gelecekte öğretmen olacağını söylemiştir. Tabibin dediği gibi Mahabat, İşenalı Arabayev Kırgız Devlet Üniversitesini kazanmıştır. Günümüzde Mahabat Kırgızistan'ın Cumgal ilçesinde lisede Kırgız Dili ve Edebiyatı öğretmenidir (KK3).

67 yaşındaki Batiyna Birimkulova ise tabip Kanışbü'ye oğlunun ailevi sorunlarından dolayı başvurmuştur. Oğlunun ilk çocuğu bir hafta, ikinci çocuğu sekiz aylıkken vefat etmiştir. Bu sebeple tabip Kanışbü'yü oğlunun evine davet etmiştir. Akşam eve gelen Kanışbü aile fertlerinin bulunduğu odada kandil yakmış, kırk taşla fal bakmış ve dualar eşliğinde evde bulunan kötü cinleri kovmuştur. Fal sonucu evde kötü cinlerin bulunması üzerine sürekli kötülükler olduğunu ve oğluyla gelininin aralarındaki sorunların çözüleceğini belirtmiştir (KK4).

Kazakistan'ın Semey şehrinde yaşayan Assem Kakimcanova tabip Gülbarşın'ı meslektaşından duyduğunu, kendisi de çocuk sahibi olmak ve ailevi sorunlarını gidermek için başvurduğunu söylemiştir. Gülbarşın toplu seansına katılan Assem'i öne çıkararak hayatıyla ilgili olacaklardan haber vermiştir. Ayrıca ellerini Assem'in karnına koyarak yumurtalıklarının yapıştığını ve ameliyat olması gerektiğini belirtmiştir. İleride çocuğunun olacağını ve cinsiyetini söylemiştir. Assem Hanım seans sonunda psikolojik olarak çok rahatladığını, sonunda tabibin dediği gibi kızı olduğunu anlatmıştır. Ayrıca tabip Gülbarşın Assem'e bir sonraki seansa kocasını getirmesi gerektiğini, kocasının hayırlı işlerle uğraşmadığını, kendine çeki düzen vermesi gerektiğini söylemiştir. Assem Hanımın verdiği bilgilere göre Gülbarşın gelenleri evinin bir odasında kabul etmektedir. Beyaz elbise giyen ve beyaz başörtü takan Gülbarşın'ın kabul odasında tesbih, Kur'an-ı Kerim, kamçı,

ardıç ağacı bulunmaktadır. Assem Hanım tabiplere inanmasa da çaresizlikten başvurmuştur. Sonuçta tabibin dediklerinin doğru çıkmasıyla tabiplerle ilgili görüşünü değiştirmiştir (KK3).

69 yaşındaki Gülnazım Tuskenova ise Gülbarşın'ı 2014 yılında türbe ziyaretinde toplu seans esnasında görmüştür. Merak eden Gülnazım da seansa katılmıştır. Bir anda Gülnazım'ı ayağa kaldıran Gülbarşın onun çocukları, onların hayatı, geçmişi, gelecekte olacaklarla ilgili bilgiler vermiştir. Tabiplere şüpheyle yaklaşan Gülnazım bu durum karşılığında şaşkına dönmüştür. Ayrıca sağlığındaki problemlerin nedeninin cinler olduğunu söylemiş ve kurşun dökerek fal bakmıştır. Sonunda Gülnazım'a seksen yaşına kadar yaşayacağını söyleyen Gülbarşın nazardan korunması gerektiğini söylemiştir. Bu zamana kadar tabipleri ciddiye almayan Gülnazım Gülbarşın'dan çok etkilenmiş, seans esnasında kendini tutamayıp ağlamıştır. Seans sonunda psikolojik olarak rahatladığını belirten Gülnazım Hanım artık tabiplere eskisi gibi sert tavır takınmadığını belirtmektedir (KK6).

Yukarıdaki ifadelerden de görüldüğü üzere bakşılığın devamı olan tabiplik Kazak ve Kırgızlarda yaşam alanı bulmakta çoğunlukla kadın uygulayıcılar yoluyla toplumda temsil edilmektedir. Kazak ve Kırgızlarda geçmişten farklı olarak tabiplere çoğunlukla kadınların müracaat ettiği de anlaşılmaktadır. Bu durum bize Kazak ve Kırgız tabiplik geleneğinin bütün Türk boylarında olduğu gibi çoğunlukla Şamanlık üzerine inşa edildiğini göstermektedir.

Sonuç

18-19. yüzyıllarda Kazak ve Kırgızlarda Şamanizm, İslam dininin uygulamalarıyla iç içe girmiş ve şamanlık inanışları korunarak hayatın her sahasında kullanılmaya devam etmiştir. Şamanizm, ona bağlı olarak dünya görüşü ve bazı hastalıkları tedavi etme yöntemleri, Kazak ve Kırgız yaşam tarzının en istikrarlı fenomenleri arasında yer almıştır. Sibirya halklarının şamanları cinlerini bulmak için kayın atlarına binip öbür dünyayı ziyaret ederken, Kazak ve Kırgız tabipleri ise cinlerini öbür dünyada değil, bizim yaşadığımız dünyada ararlar. Bu durumda Kazak ve Kırgızların şaman inanışlarında ve anlayışlarında İslam dininin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Kazak ve Kırgız tabiplerinin özellikleri ortaktır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de Kazak ve Kırgız tabipleri değişik büyü, efsun, fal gibi yöntemlerle hastanın üzerindeki kötü cinleri kovarak tedavi etmektedirler. Bakşıların günümüzde tabip ismiyle hastaları sağlığına kavuşturma faaliyetlerini yaşatıyor olması doğaldır. Çünkü onlar İslam dininin temsilcilerinin baskılarıyla asıl görevlerini unutup günümüze tabip adıyla ulaşmışlardır. Şamanlığın kalıntıları değişikliğe uğrasa da onun sistematik bütünlüğü günümüzdeki inanç biçimlerinin korunması için uygun bir temel yaratmıştır. Kazak ve Kırgız tabipleri ritüelleri esnasında tesbih, kırk taş, bıçak ve kamçı gibi eskiden de tercih edilen araçları kullanmaktadırlar.

Araştırma esnasında Kazakistan ve Kırgızistan'da varlığını sürdüren bakşı/tabiplerin çoğunun Kanış ve Gulbarşın örneğinde gördüğümüz gibi kadın olması dikkat çekmiştir. Bu bağlamda bakşılığın/tabipliğin artık erkek mesleğinden çok kadın mesleği haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu durumu, Sovyet döneminde bakşılara yönelik uygulanan baskıların kadınları -duygusal olmaları nedeniyle- erkekler kadar etkilememesine, ayrıca her iki boyda da erkeğe göre kadın nüfusunun fazlalığına ve başvuranların çoğunun kadın olmasına bağlayabiliriz. Söz konusu kişiler her ne kadar kendilerini tabip olarak adlandırsalar da toplum onlara bakşı sıfatıyla hitap etmektedir. Ayrıca Kanışbü ile Gülbarşın yardımcılarına cin yerine melek deseler de anlaşılan şu ki melek dedikleri cinlerin ta kendisidir. Burada belirtilmesi gereken önemli nokta, günümüz tabipleri yardımcılarına melek, insanı hasta eden varlığa ise cin demektedirler. Kazak ve Kırgızların cinlerle ilgili görüşleri şamanik tasavvurlarla İslam anlayışındaki cin olgusunun harmanlanmış şeklini

yansıtmaktadır. Şamanizm her ne kadar insanlar tarafından geçmişte inanılmış ve yaşanılmış olarak görülse de Kazak ve Kırgızlar arasında varlığını canlı bir şekilde sürdürmektedir. Bunu yukarıda adı geçen tabiplere toplumun her kesiminden: eğitimli, eğitimsiz, genç, yaşlı, erkek, kadının başvurmasından anlamak mümkündür.

Kazak ve Kırgızlar eskiden olduğu gibi hastalıklarına doktorlardan çare bulamayınca bakşılara/tabiplere başvurmaktadırlar. Dolayısıyla tabiplerin tüm hastalıkları iyileştirebileceğine, doğum esnasında kadınlara yardım edebileceklerine, hastanın üzerindeki cinlerle savaşabileceğine, dertlerine deva bulabileceklerine, kısaca sağlık adına önemli hizmetler sunduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle başlarına kötü bir şey geldiğinde ve hastalandıklarında tabiplere başvurmaya, onlardan medet ummaya devam etmektedirler. Bu bağlamda çalışmada seçilen örnekler, modern tıp gelişse de Kazak ve Kırgızlar, halk hekimliği pratiklerini yaygın olarak uyguladıklarını, şaman dininden kalma yöntemleri, İslam dininden gelen tesirleri, eski hayat tarzlarından kalan izleri günümüze kadar taşıdıklarını gösterdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç itibariyle günümüz bakşı/tabiplerinin birden fazla görevi bünyelerinde bulundurdukları rahatlıkla söylenebilir. Onlar halkı hastalıktan iyileştiren bir hekim olmanın dışında; gelecekten haber veren "kâhin", fal bakan "falcı", rüyaları yorumlayan "tabirci", kaybolan eşyaları kimin aldığını veya nerede olduğunu söyleyen birer icracılardır. Kısaca Kazak ve Kırgız topraklarında bakşı/tabiplerin eskiden beri bünyesinde barındırdığı "hekimlik" görevlerini aktif şekilde sürdürdüğü ve halkın hem ruhsal/psikolojik hem de bedensel hastalıklarını sağalttıkları anlaşılmıştır. Ayrıca tabiplik geleneğinin, diğer Türk boylarında olduğu gibi Şamanlık müessesesi üzerine inşa edildiği söylenmelidir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar % 60, İkinci Yazar % 40.
ETİK KOMİTE ONAYI: Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığının 10.05.2022 tarihli (No:143) kararıyla Etik Kurul Onayı verilmiştir.
FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAK KİŞİLER

KK	Adı, Soyadı	Doğum tarihi	Eğitimi	Mesleği	Görüşme tarihi ve Yeri
1	Kanışbü Mamıtbekova	1966	Lise	Tabiplik	23.12.2021, Bişkek
2	Gülbarşın Argın	1956	Lise	Tabiplik	24.12.2021, Semey
3	Mahamat Kencebek kızı	1989	Üniversite	Öğretmen	18.01.2022, Bişkek
4	Batıyna Birimkulova	1955	Meslek Yüksek Okulu	Emekli hemşire	20.12.2021, Bişkek
5	Assem Kakimcanova	1988	Üniversite	Öğretim üyesi	11.01.2022, Semey
6	Gülnazım Tuskenova	1953	Meslek Yüksek Okulu	Emekli memur	17.11.2021, Semey

KAYNAKÇA

Abramzon, S. Mendeleyeviç. Kirgiziy i İx E'tnogenetiçeskiye i İstoriko-Kul'turnıye Svyaziy, Leningrad: Nayka Yayınları, 1971.
Abuldayev Esengul ve İsayev Döölötşa. Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdügü. Frunze: Mektep Yayınları,1969.
Ashirkhanova, Karlygash. Kazakistan'da Halk Hekimliği, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, 2019.
Avezov, Muhtar. Şıgarmalar Cıynagı, C. 16, Almatı: Mektep Yayınları,1985.
Aytmatov, Çiñgız. Balalıgım, Çıgarmalar Cıynagı, C. 2, Bişkek: Uçkun Yayınları, 2009.
Bartold, Vasiliy. Soçineniya. Moskva: Nauka Yayınları, 1968.
Bayaliyeva, Toktobübü. Doislamskiye Verovaniye i İx Perejitkiy u Kirgizov, Frunze: İlim Yayınları, 1972.
Baycigitov, Kalıbek. Kırgız Mifteri cana Legendaları. Frunze: İlim yayınları, 1985.

Baydemir, Hüseyin. "Özbek Destancılık Geleneği", Türk Dünyası Aşık Edebiyatı, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
Canuzaqov Tölkoja. vd. Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdiği, Almatı: Dayk-Press Yayınları, 2008.
Cusupov, Keñeş (vd). "Cin", Kırgızdar. Bişkek: Biyiktik Yayınları, 2011.
Çeribaş, Mekmet. Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2012.
Çeribaş, Mehmet. "Şaman/Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri-I", International Journal of Religious Sciences 2 (2014): 65-83.
Divayev, Abubakir. İz Oblastiy Kirgizskiyx Verovaniyi (Baksı Kak Lekar' i Koldun), C. XV, 3. Baskı, Moskova: İOAİE Yayınları, 1889.
Kastan'e İyosif. 'İz oblastiy Kirgizskih Verovaniy, Vestnik Orenburgskogo Uçebnogo Korpusa, No 4, 2013: 112-124.
Kiyat, Arzu. Oş Bölgesi Kırgız Türklerinde Halk Hekimliği, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2022.
Kayıpov, Sulayman. Folklor Üzerine Yazılar. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2009.
Komarov, Pyotr. "İz Kirgizskiyx Poveriyi", TV journal, No 150, 1905.
Köprülü, Fuat. "Bahşı", Edebiyat Araştırmaları 1. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1989: 146-147.
Novitskiy, Grigoriy. Kratkoe Opisanie O Narode Ostyatskom, Novosibir: Novosibgiz Yayınları, 1941.
Orınbekov, Muhanmadiyar. Qazaq Senimderinin Bastawları, Almatı: Qazaq Üniversitesi Yayınları, 2002.
Pembeci, İ. Barış. Kırgızistan'da Büyü ve Şifacılığın Sosyal Antropoloji Bağlamında Değerlendirilmesi, Milli Folklor 120 (Kış 2018): 225-236.
Poyarkov, Fyodr. İz Oblastiy Kirgizskiyx Verovaniyi. Djinnıy, Moskova: Sefer El, No 1, 1894.
Reichl, Karl. Türk Boylarının Destanları, (Çev. Metin Ekici), Ankara: TDK Yayınları, 2002.
Rıbakov, Sergey. "Baksı", Orenburg: Orenburgskiy Listok Dergisi, No 24, 1897.
Şternberg, Lev. Pervobıtnaya Religiya v Svete Etnografiyi, Leningrad, 1936.
Tokarev, Sergey. Ranniye Formıy Religiyi, Moskva: İzdatel'stvo Politiçeskoy Literaturıy, 1990.
Tursınov Edige, Davrenbekov Jakav. Qazaq Baqsı-Balgerleri, Almatı: Ana Tili, 1993.
Velihanov, Çokan. Sbornik Soçeneniyi v Piyatiy Tomax, C. 1, Almatı: Qazaqskaya Sovetskaya Ensiklopediya, (1961).
Velihanov, Çokan. Bes Tomdıq Şığarmalar Jıynağı, C. 4, Almatı: Qazaqskaya Sovetskaya Ensiklopediya, 1985.
Zelenin, Dmitriy. Kul't Ongonov v Sibiriy, Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1936.
Yudahin, K. Kuzmiç. Kırgız Sözlüğü. C. I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.